

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ТЫШКЫ ИШТЕР
МИНИСТРЛИГИНИН К. ДЫЙКАНБАЕВ АТЫНДАГЫ
ДИПЛОМАТИЯЛЫК АКАДЕМИЯСЫ**

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ Д.23.15.508

Кол жазма укугунда
УДК 327.27(575.2)(043.3)

ИБРАХИМ КОНЖАК

**ЭГЕМЕНДҮҮЛҮК МЕЗГИЛДЕГИ КЫРГЫЗСТАН-ТҮРКИЯ
ОРТОСУНДАГЫ МАМИЛЕЛЕРГЕ САЯСЫЙ АНАЛИЗ**

23.00.02 – саясий институттар, процесстер жана технологиялар

Саясий илимдердин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2015

Диссертация Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Эл аралык билим берүү программаларын интеграциялоо институтунун (ИИМОП) Эл аралык мамилелер факультетинде аткарылды.

Илимий жетекчиси: саясат таануу илимдеринин доктору,
профессор **Жоробеков Ж. Ж.**

Расмий оппоненттер: саясат таануу илимдеринин доктору,
профессор **Иманалиев К.К.**
саясий илимдердин кандидаты, доцент
Джаманбаев М.А.

Жетектөөчү мекеме: К. Карасаев атындагы Бишкек
Гуманитардык Университетинин
саясат таануу жана укук
дисциплиналары кафедрасы

Диссертация 2015-жылдын «27» мартта саат 14:00дө
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз
Республикасынын Тышкы Иштер Министрлигинин К. Дыйканбаев
атындагы дипломатиялык академиясына караштуу саясий жана социология
илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча
түзүлгөн Д.23.15.508 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.
Дареги: 720040, Бишкек ш., Эркиндик бульвары 36, 106-аудитория.

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университетинин илимий китепканасынан таанышууга болот, Бишкек ш.,
Фрунзе көчөсү 547.

Автореферат 2015-жылдын «___» _____ таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, социология
илимдеринин доктору, профессордун м.а.

Салморбекова Р.Б.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу. Заманбап доорго мүнөздүү болгон ааламдашуу (глобализация) процессинин, ошондой эле цивилизациялар аралык өз ара алака (контакт) менен геосаясый карама-каршылаштыктардын шарттарында түрк тектүү элдер менен мамлекеттердин этномаданий жана коомдук-саясый мамилелерин илимий анализге тартуу өтө маанилүү маселелердин катарына кирет десек жаңылышпайбыз.

XX кылымдын аягы – XXI кылымдын башындагы Түркия менен Кыргыз Республикасынын өз ара алакаларында, алардын тышкы саясый мамилелеринде маанилүү өзгөрүүлөр менен коштолгон тарыхый кесинди деп баалоого толук болот.

Биринчиден, кеп болуп жаткан өлкөлөр ортосундагы өз ара мамилелердин мүнөзү орчундуу өзгөрүүгө дуушарланып, маңыздуу жаңыланууларга кириптер болууда.

Экинчиден, эл аралык мамилелердин жалпы тарабынан кабыл алынган принциптерине таянуу менен Түркия да, Кыргыз Республикасы да өз ара алакалашуунун борборуна улуттук-мамлекеттик, геосаясый, стратегиялык жана экономикалык кызыкчылыктарды коюшууда.

Үчүнчүдөн, тарыхтын кылымдарга созулган мезгил аралыгында Түркия менен Кыргызстандын ортосундагы өз ара алакалар дээрлик болбой, болсо да өтө солгун маанай күтүп келсе, көз карандысыздык жылдар ичинде эки өлкөнүн саясый диалогу кескин активдешип бара жатат. 1991-жылы Түркия биринчилерден болуп Кыргыз Республикасын көз карандысыз мамлекет катары тааныган, ал эми 1992-жылдын февраль айында Бишкекте Түркиянын Кыргызстандагы элчилиги ачылган. Ошол мезгилден тарта Түркия менен Кыргызстандын ортосундагы экономикалык, маданий жана саясый кызматташтык орноп, ал күн санап алга карай өнүгүүдө.

Төртүнчүдөн, XX кылымдын 90-жылдарынын 1-жарымында Кыргызстанда демократиялык принциптер менен базар экономикасына таянган либералдуу жана экономикалык реформалар болуп өткөн. Кыргызстандын базар экономикасына таянган чарбасынын өнүгүүсүндө Түркия мамлекетинин да үлүшү, салымы зор.

Бешинчиден, эки мамлекеттин кызыкчылыктарына тиешеси бар айрым эл аралык көйгөйлөр (проблемалар) боюнча мамлекеттер аралык кызматташтыктын механизми түзүлгөн.

Жогоруда сөз болгон жаңы тенденциялар эки жактуу мамилелерди жакшыртууга көмөк берип, узак мөөнөттүү жана стратегиялык мүнөз күтөт деген жакшы ниетке олуттуу негиздер бар.

Ошол себептен түрк тектүү жана түрк тилдүү эки мамлекеттин ортосундагы мамилелердин өнүгүүсү менен жакшырышы эки өлкөнү тең кызыкдар кылган эки тараптуу процесс болуп саналат да, аталган мамлекеттердин стратегиялык милдеттерин аныктоо зарылдыгын жаратат. Эки жактуу мамилелерге тигил же бул маанайдагы оң же терс таасирин

тийгизген социалдык жана экономикалык көйгөйлөрдүн ар кыл мүнөздөгү объективдүү жана субъективдүү факторлорун илимий анализге тартуу да илимий иштин актуалдуулугун жаратат.

Аталган эки өлкөнүн тарыхын, андагы саясий жана экономикалык мамилелер жөнүндө бул мезгилге чейин кээ бир окумуштуулар изилдөөчүлөр тарабынан айрым бир пикирлер айтылып, кепке алынганы болбосо, терең изилдөөгө алган илимий иштин жоктугу да теманын актуалдуулугун шарттап турат.

Диссертациялык иштин алкагында көз карандысыз мезгилдеги Кыргызстан-Түркия ортосундагы саясий мамилелерге жана социалдык-экономикалык маселелерге терең изилдөө жүргүзүлүп, аларды илимий анализдөөдө коюлган милдеттерди өз деңгээлинде ачып берүүгө аракеттер жасалды.

Изилдөөнүн принциби. Көз карандысыз мезгилдеги Кыргызстан-Түркия ортосундагы саясий жана социалдык-экономикалык маселелерди жана алардын келечегин аныктоодо изилдөөнүн принциби катары саясий илимдердеги теориялык түшүнүктөргө, аталган эки мамлекеттин саясий жана экономикалык маселелерин изилдөөгө алган же болбосо, илимий эмгектеринде бул маселе тууралуу кандайдыр бир деңгээлде сөз кылган белгилүү саясатчылардын ойлоруна, көз караштарына таянуу менен бул эки мамлекеттин ортосундагы саясий жана социалдык-экономикалык маселелерди жана алардын келечегин изилдөөгө алып, ачып берүүгө аракет жасалды.

Иштин жүрүшүндө изилдөөнүн **негизги объектиси** катары көз карандысыз мезгилдеги Кыргызстан-Түркия ортосундагы саясий жана социалдык-экономикалык маселелер алынды.

Изилдөөнүн **методологиялык негизин**, биринчиден, көз карандысыз мезгилдеги Кыргызстан-Түркия ортосундагы саясий жана социалдык-экономикалык маселелер жөнүндөгү илимий эмгектер, маанилүү ой-пикирлерин, көз караштарын билдирип кеткен окумуштуулардын пикирлери, илимий эмгектери, илимий монографиялар жана илимий макалалары түзөт. Экинчиден, аталган эки мамлекеттин саясий жана социалдык-экономикалык маселелерин изилдөөдө экономика жана саясий илимдердин негизги жоболору негизги кызмат өтөйт. Үчүнчүдөн, саясий илимдерде калыптанган илимий жыйынтыктар, белгилүү саясатчылардын илимий эмгектери көз карандысыздык мезгилдеги Кыргызстан-Түркия ортосундагы саясий жана социалдык-экономикалык маселелерди аныктоодо пайдаланылат.

Диссертациянын темасынын негизги илимий изилдөө иштери менен болгон байланышы. Тема Кыргыз Республикасынын мамлекеттик программасына, о.э. Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин саясат таануу кафедрасы менен Эл аралык билим берүү программаларын интеграциялоо институтунун (ИИМОП) эл аралык мамилелер факультетинин тармактык программасынын планына кирет.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Иштин негизги максаты болуп көз карандысыздык жылдар ичинде Кыргызстан-Түркия ортосундагы социалдык-экономикалык мамилелердин, алардын ичинде соода, инновациялык, инвестициялык жана билим берүү чөйрөлөрүндөгү проблемалар менен мүмкүндүктөрдү илимий негиздөө саналат.

Коюлган максатка жетүү төмөнкүдөй бир катар маанилүү милдеттерди чечүүнү шарттайт:

- Постсоветтик Борбордук Азия жана Түркия ортосундагы саясий мамилелерди илимий анализге тартуунун негизги булактарын аныктоо;
- Постсоветтик Борбордук Азия-Түркия мамлекеттеринин дүйнөлүк геосаясий кызыкчылыктар менен зарылдыктардан алган ордун жана ролун тактоо;
- Кыргызстан-Түркия мамлекеттери аралык саясий-экономикалык өнөктөштүктүн негиздерин, сырткы соода жана инвестицияны иликтөө;
- Маданият жана билим берүү жаатындагы кызматташтыктардын өзгөчөлүктөрү менен багытын тастыктоо;
- Эки тараптуу кызматташтыктагы айрым көйгөйлүү маселелердин себеп-натыйжасын жана чечилүү жолдору менен мүмкүндүктөрүн аныктоо;
- Кыргызстан жана Түркия мамлекеттеринин өз ара алакаларынын келечегине аналитикалык талдоолорду жүргүзүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы катары көз карандысыздык жылдары ичинде Түркия менен Кыргызстандын өз ара алакаларынын мисалында аталган мамлекеттердин ортосундагы саясий мамилелердин калыптанышы жана социалдык-экономикалык көйгөйлөрдүн ар кыл мүнөздөгү объективдүү жана субъективдүү факторлорун илимий анализге тартууга карата алгачкы аракет жасалган. Ошондой эле бул анализ менен мындан аркы илимий талдоону мүмкүн кылган теориялык базаны өнүктүрө алат. Мындан сырткары, изилдөө ишинде Түркия менен Кыргызстандын ортосундагы эки жактуу кызматташтыкты жаңыча баалоону жана аларга илимий талдоону мүмкүн кылган бир катар документтер менен башка булактар илимий булак катары пайдаланылды.

Диссертациялык иштин теориялык жана практикалык мааниси. Изилдөө ишинин материалдарын, тыянактарын жана натыйжаларын илимий-теориялык жана практикалык деп аталган эки негизги деңгээлде баалоого болот.

Иштин илимий-теориялык мааниси берилген диссертацияда иштелип чыккан методологиялык жоболор менен алынган корутундулар изилденип жаткан маселенин социалдык процесстердеги мыйзам ченемдүүлүктөрү менен тенденцияларында, аталган маселени анализге тарткан гуманитардык илимдердеги ар кыл көз караштарды тең салмактоодо турат. Иштин корутундулары менен тыянактары көз карандысыздык жылдар ичинде Кыргызстан-Түркия мамилелериндеги социалдык жана экономикалык проблемалар менен мүмкүндүктөрдү түшүнүү менен байланышкан маселелерди келечекте илимий талдоого тартууга, мамлекеттер ортосундагы

социалдык-экономикалык кызматташтыкты активдештирүүнүн социалдык-саясий жана экономикалык стратегияларын иштеп чыгууга негиз боло алышат.

Диссертациянын практикалык мааниси анын натыйжаларын кыргыз-түрк мамилелеринин негизги багыттарын, динамикасын, артыкчылыктарын (приоритеттерин) андан ары чыңдоо, мамлекеттер аралык өз ара кызматташтык менен өнөктөштүктү өнүктүрүү үчүн колдонуу менен тыгыз байланышкан. Жалпысынан диссертант тарабынан сунуш кылынган теориялык жоболор менен корутундулар мамлекеттер аралык өз ара кызматташтык менен өнөктөштүктү өнүктүрүү чөйрөсүндө айрым олуттуу чечимдерди кабыл алуу ишинде Кыргыз Республикасы менен Түркиянын мамлекеттик жана коомдук структуралары тарабынан колдонула алат. Изилдөөнүн натыйжаларын саясат таануу, эл аралык мамилелер, социалдык философия, этносociология, этнопсихология, этноконфликтология боюнча лекция окуу жана окуу китептерин даярдоо процессинде, ошондой эле мамлекеттер аралык конкреттүү социалдык-экономикалык көйгөйлөрдү прогноздоодо жана анализдөөдө пайдаланууга болот.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор. Изилдөөнүн натыйжаларынын негизинде төмөнкүдөй корутундулар коргоого сунуш кылынат:

1. Көз карандысыздыкка ээ болгон алгачкы жылдардан тартып эле Түркия Республикасы менен СССРдин курамына кирген түрк тектүү мамлекеттердин, алардын ичинде Кыргыз Республикасынын ортосундагы тышкы саясий ишмердүүлүктүн негизги багыттары белгиленип, түрк тектүү өлкөлөрдүн эл аралык мамилелер системасындагы орду менен ролун аныктоо процесстери тынымсыз өнүгүп турган.

2. Борбордук Азиядагы (БА) түрк тилдүү мамлекеттерде орун алган “күч боштугу” тууралуу жаңылыш көз караштар Советтер Союзунун учурундагы “темир парда” саясатынан жана Батышка таандык илимий адабиятта бул чөлкөм тууралуу жетиштүү маалымат болбогонунан улам келип чыккан. Маалыматтын жетишсиздигинин натыйжасында Түркия дагы бир катар иш-аракеттерде ийгиликке жете алган жок. Айтсак, 1992-жылы өткөн түрк тилдүү мамлекеттердин башчыларынын жолугушуусунда Түрк орток рыногу өндүү түркиялык сунуштар Казакстан баштаган көптөгөн Борбордук Азия өлкөлөрү тарабынан колдоого алынган эмес.

3. 1991-2014- жылдар арасында эки өлкө ортосунда бир топ өтө маанилүү келишимдерге кол коюлуп, эки тараптуу дипломатиялык байланыштар түптөлүп, өнүгүүдө. Байланыштардын түптөлүшүнө жана өнүгүшүнө:

- мамлекеттүүлүктө лидерлердин орду менен ролунун чоң болушу,
- Түркиянын тышкы саясатында Борбордук Азия өлкөлөрүнүн, анын ичинде Кыргызстандын өзгөчө орунга ээ болушу сыяктуу көптөгөн факторлор зор роль ойноп, эки тараптуу байланыштардын чыңдалышына салым кошкон.

4. Борбордук Азия мамлекеттерине, алардын ичинде, Кыргызстанга карата Түркия өзүнүн жумшак күч (мягкая сила) саясатын абдан сапаттуу ишке ашырып жаткандыгын баса белгилөөгө болот. Бул саясат кичинекей кадамдарды жасоо аркылуу улам күч алып жаткандыгын Кыргызстандагы түрк билим берүү мекемелери айгинелеп турат. Бул жаатта Орусия жумшак күч саясатын турмушка ашыруунун алгачкы кадамдарын эми гана баштап жаткандыгын эске алсак, анда Түркия бул чөйрөдө бир топ жемиштүү ийгиликтерди жасап койду жана келечекте да жасай алмакчы деген пикирдебиз.

5. Окумуштуулар арасында талашты жаратып келсе да, өз ара студенттерди алмашуу программалары канчалык пайдалуу болгону менен бул программалар Кыргызстанда түркиялык тарап жагынан ачылган мамлекеттик жана жеке менчик окуу жайларындай таасирдүү боло албайт деген пикирди жактайбыз.

6. Азыркы күндө Түркияда окуган Кыргызстандын жарандары, Кыргызстанда окуган Түркиянын жарандары мамлекеттик жана жеке менчик тармакта эмгектенип, өлкөлөрдүн ортосундагы байланыштарды чыңдоого өз салымдарын кошууда. Эки өлкөнүн маданий көпүрөлөрүнүн курулушунда ЖОЖдорду бүтүргөн адистер зор салым кошуп жаткандыгын өзгөчө айырмалап көрсөтүүгө болот. Кыргызстанда да, Түркияда да ийгиликтүү чарба жүргүзүп жаткан ишканалардын, мекеме уюмдардын айрым жетекчилери ушул бүтүрүүчүлөр экенин айтууга болот. Ал тургай, Орусияда чарба жүргүзүп жаткан түрк ишканаларында дагы Түркиядагы же Кыргызстандагы түрк окуу жайларын бүтүргөн адистер эмгектенишээрин белгилей кетүүгө болот.

7. Экономикалык жана социалдык маанайдагы көйгөйлүү маселелерди жаап жашыруунун ордуна аларды илимий деңгээлде изилдөө жана себептерин таап, маселени оң жагына чечүү эки тараптуу мамилелердин келечеги үчүн зор мааниге ээ. «Импаш Холдинг» компаниясы жана «Ак-Кеме» мейманканасы өндүү көйгөйлүү маселелердин кайталанбашы үчүн мамлекеттик жетекчилер жана ишкана жетекчилери укуктук базаны чыңдоо, материалдык жана укуктук инфраструктураны калыптандыруунун үстүндө иштөөгө тийиш. Бул процессте келишимдер рационалдуулукка негизделип, үчүнчү өлкөлөрдүн тынчын албай турган формада болууга тийиш. Кол коюла турган келишимдерди жана колдонулган саясый иш-аракеттерди даярдоодо мамлекеттик кызматкерлер, бейөкмөт уюмдар жана илим тармагындагы адистердин көз караштарын эске алуу зарыл.

8. Түрк тилдүү мамлекеттердин ортосунда чек ара, суу өндүү маселелерден улам экономикалык интеграциянын жоктугу Кыргызстан менен Түркиянын экономикалык жана соода мамилелеринин өнүгүшүнө тоскоол болууда. Андыктан, аталган эки өлкө тең келечекте курулуучу аймактык интеграцияны колдоп келүүдө. Бирок, тилекке каршы, азырынча бул маселе чечилбеген бойдон калууда. Көйгөйлүү маселелерди четке кагуу

саясаты мезгил мезгили менен өзгөрүп тургандыктан, же кечигүү менен чечилгендиктен, туруктуу түрдө болбосо дагы, бир катар маселелерди андап түшүнүү жана эки өлкө жетекчилеринин бул маселелерди келечекте жоюуга кызыкдар экени баарыбызды жакшы жакка үмүттөндүрөт.

9. Түркияда динамикалуу башталган «инновациялык умтулуулардын» негизинде, көп кырдуу жана көп өңүттүү кыргыз-түрк алакаларында өтө жакынкы келечекте инновациялык чөйрөдөгү кызматташтык деп аталган жаңы багыт пайда болоору толук ыктымал деген жетишээрлик ишенимдүү гипотезаны сунуш кылууга болот.

Иштин апробацияланышы. Изилдөөнүн негизги мазмуну ВДЕНІС Поиск, Международный научный журнал-приложение Республики Казахстан 2014, №1(1) журналына, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Түркияда, 2012-2013-жылдагы чыгарылыштарына), Жусуп Баласагын атындагы КУУнун жарчысынын 2012, 2013 чыгарылыштарында, К.Карасаев атындагы БГУнун жарчысынын 2013, №1(24), №2 (25), 2014, №2 (28) сандарына, «Alatoo Academic Studies, International Atatürk Alatoo University Publication» журналынын 2012, №1, 2013, №1, №2, 2014, №1-сандарында жарыяланган. Диссертациянын мазмуну боюнча 18 илимий макала жарык көргөн.

Диссертациялык иштин структурасы. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч баптан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Диссертациялык иштин структурасы изилдөөнүн максаты менен милдеттерин толук чагылдырат. Көлөмү - 214 бет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө илимий ишке жалпы мүнөздөмө берилип, иликтөөгө алынган проблеманын актуалдуулугу, максаты жана милдеттери, илимий жаңылыгы, теориялык-практикалык мааниси, коргоого алынып чыгарылган негизги жоболор, апробацияланышы, структурасы жана көлөмү белгиленди.

«Борбордук Азия-Түркия мамлекеттеринин арасындагы саясый мамилелердин калыптанышы жана анын өсүш динамикасы» деп аталган **биринчи бапта** Кыргызстан жана Түркия ортосундагы саясый мамилелерди илимий анализге тартуунун негизги булактары, ошондой эле Борбордук Азия менен Түркиянын ортосундагы саясый мамилелердин олуттуу өңүттөрү, айтсак, постсоветтик Борбордук Азия-Түркия мамлекеттеринин дүйнөлүк масштабдагы геосаясый кызыкчылыктардан алган орду жана ролу концептуалдык рефлексиянын деңгээлинде анализденди.

«Кыргызстан жана Түркия ортосундагы мамилелерди илимий анализге тартуунун негизги булактары» деп аталган **биринчи параграф** көз карандысыздык жылдар ичинде Кыргызстан-Түркия мамилелериндеги саясый мамилелерди илимий анализге тартууга арналды. Эгемендүүлүк мезгилдеги Кыргызстан-Түркия ортосундагы саясый мамилелерди изилдөө булактарын, же негизги базасын ар кыл мүнөздөгү булактар, фактылар, документтер, ошондой эле автордун жеке байкоолору түздү.

Саясый мамиле деп социалдык жамааттардын, топтордун, жарандардын жана институттардын ортосундагы бийлик, мамлекеттик түзүлүш жана коомду башкаруу менен байланышкан алакаларынын жыйындысы аталаары тастыкталды. Жалпы саясый мамилелердин, алардын ичинде эгемендүүлүк мезгил аралыгындагы Кыргызстан-Түркия ортосундагы саясый мамилелердин спецификасы төмөнкүчө аныкталат: биринчиден, алар субъекттер ортосундагы (биздин учурда эки мамлекеттин ортосундагы) өз ара алаканы бийлик аркылуу туюндурушат, экинчиден, тигил же бул деңгээлде коомдогу калган мамилелердин (айтсак, кыргыз-түрк мамилелеринин) баардыгын алдын ала шартташат.

Кыргызстан менен Түркия ортосундагы саясый мамилелерди илимий изилдөөгө негиз болгон материалдардын өзөктүү тобун Кыргыз Республикасы менен Түркия Республикасынын жетекчилери тарабынан кол коюлган эки жактуу жана көп жактуу документтер, эки мамлекеттин жетекчилеринин программалуу кайрылуулары, сүйлөгөн сөздөрү жана ойлуктери, дүйнөлүк жана кыргыз-түрк окумуштууларынын эмгектери, архивдик материалдар, массалык маалымат каражаттарынын материалдары түздү.

Кыргызстан менен Түркия ортосундагы саясый мамилелер конкреттүү мейкиндик жана убакыт ченемдеринде аракет кылып жаткан субъекттердин, башкача айтканда, аты аталган эки мамлекеттин саясый кызыкчылыктары менен зарылдыктарын турмушка ашыруу процессинде калыптанат.

Тынымсыз болуп турган астрономиялык убакыттан айырмаланып, саясый убакыт бир нече сааттан, бир нече күндөн бир нече жүз жылдыктар сыяктуу кыска жана орточо кыска хронологиялык мөөнөттөргө ээ чектүүлүгү жана аягына чыгуу өзгөчөлүгү менен кескин айырмаланат.

Саясый убакытты оптималдуу пайдалануу саясат менен бийликтин эффективдүүлүгүнүн көрсөткүчү болуп саналат. Бул көрсөткүч коомдун саясый маданиятынын деңгээли менен анын саясый өнүгүшүнүн даражасынан көз каранды. Саясый убакытты эффективдүү пайдаланууга саясый мейкиндиктин өзгөчөлүктөрү зор таасир берет. Мындан сырткары, ар тектүү жана зор ченемдерге ээ саясый мейкиндик, саясый убакыттын өтүшүн жайлатып, саясый процесстердеги паузаларды пайда кылат.

Осмон империясы менен Орто Азия элдери, анын ичинде, Осмон империясы менен кыргыздардын байланыштарына орус жетекчилиги тоскоолдуктарды жаратып келгендигин тарыхый жана даректүү иш кагаздары айгинелеп тураары айтылды. Бул тарыхый жана даректүү эмгектерде совет империясы кулап, Орусиядан алыстай түшкөн БАДагы жаңы көз карандысыз мамлекеттер кандай себептерден улам өз көңүлдөрүн Түркияга карай бура башташканы да кеңири чагылдырылган.

Саясый мамилелердин жакшырышы, аларда ар кыл социалдык кызыкчылыктардын жогорку даражада камтылуусу саясый прогресстин мазмунун түзөт. Кыргызстан-Түркия ортосундагы саясый мамилелердин прогрессинин критерийи катары төмөнкүлөрдү атоого болот: 1) саясый мамилелердин структуралык дифференциациясы; 2) саясый ишмердүүлүктүн стимулдарынын мүнөзү; 3) саясый мамилелердин калыптанган системасын так, сын көз карашта баалоого жөндөмдүү болгон компоненттер менен структуралардын болушу; 4) саясый чөйрөдөгү билим менен рационалдуулук факторунун деңгээли, саясый аң-сезимдин саясый активдүүлүктү тушаган мифологиялык түшүнүмдөр менен нормалардан оолак болушу; 5) эки мамлекеттин ортосундагы саясый мамилелерди андан ары өнүктүрүү үчүн зарыл болуп саналган Кыргызстан менен Түркиянын жарандарынын саясый маданиятынын жана баалуулук ориентацияларынын бийик деңгээли.

1991-жылдан 2005-жылга чейин Кыргызстандын Түркия менен байланыштары үзгүлтүксүз өнүгүп келгендиги жана эки өлкөнүн байланыштарынын фундаменти ошол мезгилде орнотулганы кеңири айтылды. Эки өлкө ортосундагы ички жана тышкы саясаттагы эң негизги айырмачылык, Кыргызстанда жетекчинин кескин алмашуусу менен байланышкан радикалдуу өзгөрүүлөрдүн болушу мүмкүн болсо, Түркияда мындай ыкчам өзгөрүү байкалбагандыгы болуп саналат.

2005-2010-жылдар аралыгында Орусия жана АКШ сыяктуу глобалдык күчтөргө байланыштуу тең салмактуу саясатта өзгөчө маанайдагы оошкыйыштыктар болуп кеткен. Ал эми, Түркия өндүү орто деңгээлдеги аймактык күчтөргө карата Кыргызстандын тышкы саясатында олуттуу өзгөрүү болгон эмес. Бул мезгилинде эки өлкө ортосундагы байланыштар Кыргызстандын тышкы саясатындагы өзгөрүүлөргө карабастан, эки

мамлекет ортосундагы саясый-дипломатиялык алакалар нормалдуу нукта өнүгүп келген деген жыйынтыкка келүүгө болот.

Түркиянын А. Атамбаевдин ант берүү аземине президенттик деңгээлде катышуусун кыргыз тарап А. Атамбаевдин бийлигине жана парламенттик демократияга карата колдоо катары кабыл алды. А. Атамбаев, өз кезегинде, бул колдоонун жообу катары алгачкы расмий иш сапарын Түркиядан баштоо менен жооп кылган. Эл аралык мамилелерде бул маанилүү кадам болуп саналат. Түркия парламентинде түрк тилинде сүйлөгөн сөзү менен А. Атамбаев түрк депутаттарына жана түрк коомчулугуна оң таасир бере алды.

Түркия-Кыргызстан байланыштары эки өлкө үчүн стратегиялык жана коопсуздук кызыкчылыктарына таянат. Белгилүү болгондой, АКШ Орто Азия саясатын Түркия аркылуу жүргүзүү тенденциясына ээ. Анан, албетте, жекече достук мамилелер дагы эки тараптуу мамилелердин чындалышына өз салымын кошпой койбойт.

Илимий ишти изилдөөдө Кыргызстандын, Түркиянын, Борбордук Азиянын, Орусиянын жана Батыш окумуштууларынын илимий макалалары жана эмгектери пайдаланылды. Жоробеков Ж., Ормушев А., Иманалиев К., Токаев К., Шеримкулов М., Токтомушев К., Молдалиев О., Сааданбеков Ж. Асипова Н., Мураталиева З., Давутоглу А., Сапаралиев Д., Гокалп З., Сары Я., Астахова М., Абакумов А.В., Ашнин Ф.Д., Бажанов Е.П., Бартольд В. В., Бжежинский З., Борко Ю. А., Бургонов О. В., Гаджиев К. С., Еремеев Д. Е., Миллер А. Ф., Моисеев П.П., Нартов Н.А., Поцхверия Б.М., Сафронов П., Ульченко Н. Ю., Цыганков П. А., Черников И.Ф., Зорин Н., Эдвард А., Робинс П., Уинроу Г. ж.б. окумуштуулардын изилдөөлөрүн, пикирлерин пайдалануу менен тыянактар чыгарылды.

«Постсоветтик Борбордук Азия-Түркия мамлекеттеринин дүйнөлүк геосаясый кызыкчылыктардан алган орду жана ролу» деп аталган **экинчи параграфта** заманбап саясый процесстер 1) саясаттын субъекттеринин ишмердүүлүгүнүн негизги себеби жана стимулу болуп саналган саясый кызыкчылык (political interest) жана саясый зарылдык (political necessity) түшүнүктөрү менен тыгыз байланышкандыгы, о.э. дүйнөлүк масштабдагы геосаясый мамилелер менен маселелердин айрым өлкөлөрдүн, айтсак, Постсоветтик Борбор Азия мамлекеттери менен Түркиянын ички жана тышкы саясатына олуттуу деңгээлде таасир тийгизүү мүмкүндүктөрүнө ээ экендиги тууралуу сөз козголду.

Акыркы 24 жыл ичинде Борбор Азиянын айланасындагы геосаясый жагдай маанилүү трансформацияга дуушарланган. Бүгүнкү күндө постсоветтик Борбор Азияга болгон өз кызыкчылыктарынын негизинде дүйнөлүк саясаттын субъекттери берилген чөлкөмгө карата бир жагынан Орусия, экинчи жагынан Кытай, үчүнчү тараптан ислам дүйнөсү, төртүнчү жактан Батыш мамлекеттери сыяктуу күч параллелограммасын түзүп алышкан. Мында берилген төрт чөлкөмдүн өлкөлөрүнө карата болгон таасири тарыхый өнүгүүнүн жүрүшүндө ар кандай багыттагы өзгөрүүлөрдү

баштан кечирип келет. Бир катар факторлордун таасири астында жогоруда аталган баардык «күч борборлорунун» реалдуу геосаясый салмагы менен активдүү саясаты да динамикалуу түрдө өзгөрүлүп турганын тарых күбөлөөдө.

Заманбап дүйнөдөгү саясый мамилелер саясаттын субъекттери үчүн өтө маанилүү болуп саналган кандайдыр бир конкреттүү саясый же геосаясый кызыкчылыктар менен зарылдыктарга таянган аң-сезимдүү саясый ишмердүүлүктүн натыйжасында жаралган процесс болуп саналат. Айтсак, СССР мамлекети кулагандан соң мурда узак мезгилдер бою Орусиянын көзөмөлдүгү астында турган Борбордук Азия мамлекеттери менен Түркиянын ортосундагы саясый жана стратегиялык өнөктөштүк мурда болуп көрбөгөндөй күч алган.

Заманбап Түркиянын бийликтеги партиясынын негизги девизи болуп «коңшу мамлекеттер менен нөл проблемада болуу» («ноль проблем с соседями») деген ураан саналат. Ошол эле учурда Түндүк Атлантикалык Келишим Уюмунун (ТАКУ) аракеттеги мүчөсү катары Түркия постсоветтик Борбордук Азия мамлекеттери менен саясый алакалашууда Орусия Федерациясы, Америка Кошмо Штаттары, Кытай Элдик Республикасы (КЭР), Иран Ислам Республикасы (ИИР), Пакистан, Афганистан өндүү Борбордук Азияга күчтүү таасири бар экендигин эске алуу жана бул чөлкөмгө жакын жаткан мамлекеттердин геосаясый кызыкчылыктары менен стратегияларын эске алуу менен саясый алакаларды курууга далалат кылышы абзел.

“Күч боштугу” (“силовой вакуум”), же СССР кулагандан соң Орусия Федерациясы (ОФ) Борбор Азия мамлекеттерине жетекчилик кылуу позициясынан тайды деген көз караш алгач падышалык Орусиянын, кийин СССРдин карамагында болуп келген БА өлкөлөрү тышкы саясатта пассивдүү бойдон калып, кой оозунан чөп албаган момун мамлекеттер болуп саналат деген калпыс пикирге таянган. Бирок түрк тилдүү мамлекеттердин жетекчилери эл аралык мамилелер системасында тең салмактуу саясатты жүргүзүүнү жакшы өздөштүрүшкөнүн жана бир кыйла олуттуу ийгиликтерге жете алууга дараметтүү экенин бир канча жолу татыктуу көрсөтө алышкан. Убакыт көрсөткөндөй, аталган өлкөлөр чөлкөмдүк (регионалдык, же аймактык) күчтөрдүн, гана эмес, глобалдык (дүйнөлүк) күчтөр болуп саналган ири державалардын тышкы саясатына таасир берүүгө жөндөмдүү саясат жүргүзүүгө мүмкүндүктөрү да, дараметтери да бар экенин далилдей алышты.

БА чөлкөмүнө болгон жогоруда аты аталган ОФ, АКШ, Европа Шериктештиги, ИИР, Пакистан, Түркия сыяктуу мамлекеттердин кызыгуулары кандайдыр бир принциптерге негизделгени мүнөздүү. Эң кызыгы, ошол принциптердин ичинен ар дайым геосаясый регионализм принциби өтө айырмаланып турат. Бул принцип БА чөлкөмүн тарыхый калыптанган территорияга, жалпы саясый жана экономикалык

кызыкчылыктарга ээ бирдиктүү геосаясый мейкиндик катары кароого мүмкүндүк берет.

Айтылгандардан көрүнүп тургандай, эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарында ОФсы БА өлкөлөрү менен карым-катнаш түзүүдө бул чөлкөмүндөгү өз таасири уламдан улам начарлоо тенденциясына ээ экендигин жашырбай келген. Анткени, Орусиянын ички социалдык-саясый жана экономикалык жагдайынын татаалдыгы Москванын көңүлүн бул чөлкөмдөгү мамлекеттер менен мамилелерди өнүктүрүүнүн жаңы стратегияларын калыптандыруу ишинен алагды кылып турган. Көпчүлүк эксперттердин пикири боюнча бул чөлкөм менен алакалашуунун негизине өз ара пайдалуу экономикалык кызматташтыкты коюу менен Москва далай олжолуу максаттарды ишке ашыра алмак эле.

Ошондой болсо да, орус жетекчилигинин Чеченстандын айланасында санитардык бөгөт (санитарный кордон) түзүүгө болгон активдүү иш-аракеттеринин натыйжасында жаралган ийгилик ОФнын Кавказдагы гана эмес, БА дагы да позицияларын бир кыйла күчтөндүрүүгө көмөк берген.

СССР кулаганы менен постсоветтик геосаясый мейкиндик, анын ичинде БА мамлекеттери, Орусиянын маалыматтык, саясый жана маданий таасири астында калуусун улантып келет. Орусиянын күчтүү таасири постсоветтик өлкөлөрдүн ички жана тышкы саясатында да ачык-айкын байкалат.

Эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарында БА мамлекеттеринин саясый жетекчилигинин тышкы саясат чөйрөсүндө өз алдынча чечимдерди кабыл алууга карата чабалдыгынын натыйжасында алардын Кытай менен болгон расмий мамилелери ОФ менен макулдашылган иш-аракеттердин чегинен чыга алган эмес.

КЭРдин миграциялык саясаты Кытай мамлекетинин саясый курсу менен анын өнүгүү стратегиясынын бир бөлүгү болуп саналат. Кытай жетекчилигин ишениминде дүйнөлүк лидер болуп саналган “Джунь го” – “Ортолук падышалыктын” (Кытайдын расмий аталышынын котормосу) өзгөчө миссиясы Кытайдын экономикалык жана демографиялык күч-кубатын шарттап, анын башка мамлекеттер менен болгон өз ара алакасынын маанилүү инструменти болуп калмакчы.

БА өлкөлөрүндөгү көп сандаган адистердин пикирине ылайык геосаясый балансты колдоо жана чөлкөмдү эл аралык жамааттарга интеграциялоо жаатындагы америкалык саясат БАда жетишээрлик прогрессивдүү ролду ойномокчу.

Ошону менен катар эле Вашингтондун айрым иш-аракеттери, айтсак, БА чөлкөмүндөгү көпчүлүк мамлекеттерде болуп жаткан либерализация процесстерине ашкере мүнөздө эле күчтүү таасир берүүгө болгон далалаттары айрым бир скептицизмди жаратат. БА өлкөлөрүндөгү байкоолор боюнча АКШнын саясый чөйрөсүнүн айрым өкүлдөрүнүн БАга "кыска мөөнөттүн ичинде Батыш үлгүсү боюнча демократия куруу" тууралуу идеалисттик каалоо-тилектери бул чөлкөмдөгү бир топ коркунучтар менен

кооптуулуктарды эске албайт. Албетте, Вашингтондун БА дагы кадыр-баркы менен беделинин жогорулоосу бул чөлкөмгө карата жергиликтүү кырдаалдын спецификасын эске алып, прагматизм жобосуна таянган тышкы саясатты жүргүзүүгө, ошондой эле бул жерге демократия менен эркин коомдун элементтерин калыптандырууга мүмкүндүк бермек эле.

Саясий деңгээлде, ири алдыда, коопсуздук чөйрөсүндө Еврошериктештиктин БА менен алакаларынын маанилүүлүгү БАдагы баардык мамлекеттер ОБСЕнин мүчөсү болуп саналгандыгы сыяктуу факт менен аныкталат.

Бир катар байкоолор боюнча БА менен алакалашууну андан ары өнүктүрүү Еврошериктештиги үчүн пайдалуу гана болот. Айрым европалык аналитиктердин пикиринде Еврошериктештиктин БА менен өтө интенсивдүү экономикалык, саясий жана дипломатиялык кызматташтыгы бул чөлкөмдөгү ОФнын, АКШнын, ошондой эле саясий-экономикалык жана аскердик потенциалы бар Кытай Элдик Республикасынын ашкере үстөмдүгүнө бөгөт коюп, бул чөлкөмдөгү гана эмес, жалпы Евразиядагы стабилдүүлүктү бекемдөөгө көмөк берип коймок.

Ирандын чөлмөк сымал дипломатиясы (челночная дипломатия) күч алып, өлкөнүн жетекчилери Жакынкы жана Орто Чыгыш мамлекеттерине, Европага визит жасай баштаганы көрсөтүп тургандай, азыркы күндөгү ИИР саясий жана экономикалык изоляциядан чыгып, дүйнөлүк коомчулук менен алаканы күчөтүү ниетин көздөөдө.

Иран БАдагы геосаясий балансты сактоого умтулат. Ошол эле учурда Иран коомундагы идеологиялык бөлүнүп-жарылуучулуктун уламдан улам өсүүсү, Ирандын АКШ, ошондой эле жакын коңшулары болуп саналган Сауд Аравиясы, Пакистан, Түркия менен болгон карама-каршылыгынын курчушу анын БАга карата узак мөөнөттүү саясатты жүргүзүүсүнө мүмкүндүк бербейт.

Афганистандагы бүгүнкү кризистүү абал Пакистан менен БА мамлекеттеринин ортосундагы тике байланыштарды орнотуу жолундагы олуттуу тоскоолдук болуп саналат. Афган мамлекетиндеги стабилдүүлүктүн жоктугу жана БА өлкөлөрүнө диний кысымдын күч алышы Пакистан-БА байланыштарындагы кандайдыр бир деңгээлдеги сенектик мезгилин жараткан.

Ошол себептен, Исламабаддын афган проблемасы боюнча ички жана эл аралык (ири алдыда, "6+2" формуласынын чегинде) диалогго активдүү катышуусу, Афганистандагы тынчтык макулдашуусуна жетишүү максатында "Талибан" кыймылына колдон келген таасирин көрсөтүүсү, ислам радикализминин идеяларын БАга жайылтууну нейтралдаштыруу тенденциясын баштоосу заманбап Пакистан мамлекетинин улуттук-кызыкчылыктарына толук жооп бермек деген пикирдебиз.

1990-жылдардын башындагы Анкаранын БАдагы активдүү саясаты жана анын чөлкөмдүн өлкөлөрүн эл аралык уюмдарга кирүүсүнө көмөк берүүсү Түркиянын БА мамлекеттери менен тышкы саясий жана тышкы

экономикалык байланыштарды диверсификациялоону тездетип, бул мамлекеттердин эл аралык мамилелердин субъектиси катары тез арада калыптануусун шарттаган.

«Кыргызстан-Түркия ортосундагы саясый-экономикалык мамилелердин эволюциясы жана эки жактуу кызматташтыктын өзөктүү проблемалары» деп аталган **экинчи бапта** мамлекеттер ортосундагы алакалар саясый-экономикалык өнөктөштүк, сырткы соода, инвестиция, маданият жана билим берүү аркылуу гана өзгөчө баалуулукка ээ боло алаары илимий анализден өткөрүлдү.

«Саясый-экономикалык өнөктөштүктүн негиздери, сырткы соода жана инвестиция» деп аталган **биринчи параграфта** 22 жылдык тарыхка ээ мамлекеттер ортосундагы алакалардын саясый-экономикалык детерминанттары концептуалдуу изилдөөгө алынды.

КМШ геосаясый аймагында биринчилерден болуп Кыргызстандын дүйнөлүк соода уюмуна 1998-жылдан тарта мүчө болушу, о.э. бул республиканын Борбор Азиянын чок ортосунда жайгашуусу, анын Кытай, Казакстан жана Өзбекстан өңдүү өлкөлөр менен коңшу жатышы, Түркия менен байыркы тарыхый тамырларга ээ экендиги бул өлкөгө чет элдик инвестицияларды тартуу үчүн ыңгайлуу шарттарды түзгөн.

Постсоветтик геосаясый аймакта экономикалык байланыштар үзүлүп, инфляция тез өсүп, өндүрүш тоталдуу түрдө кулап, ошол эле мезгилде жалпы каптаган кризистен чыгуу жолун издөөгө умтулуп, жаңы эгемен өлкөлөр бүткүл дүйнөлүк экономикалык мейкиндикке кирген учурда Борбор Азия мамлекеттери үчүн Түркия экономикасы Батыш багытында өнүккөн өлкө катары белгилүү болгон. Орусиянын империялык амбицияларынан жана СССРдин административдик-командалык моделине негизделген пландуу экономикасынан кутулууну каалаган Борбор Азия мамлекеттери үчүн өнүгүүнүн түрк модели өзгөчө кызыгууну туудурган.

Түркиянын Борбор Азия чөлкөмүндөгү өлкөлөр менен болгон соодасында импортко караганда экспорт басымдуулук кылган. Негизинен, Түркия бул өлкөлөргө жеңил жана тамак-аш өнөр жайынын өндүрмөлөрүн (продукцияларын) сунуш кылып, Түркмөнстан менен Өзбекстандан пахта, Казакстандан кара металл менен жезди сатып алган.

Транскавказдык транспорттук коридору Анкараны келечекте Түркиянын Борбор Азия чөлкөмүнө экономикалык жана саясый таасир көрсөтүүсүн күчөтөт деп тапса болот.

Ушул мезгил аралыгында Түркиянын айрым өкүлдөрүнүн экстремисттик ислам күчтөрүнө катыштыгы бар экендиги тууралуу фактылар учурай баштаган. Ташкенттеги 1999-жылдын февраль айындагы террористтик актылардын айрым уюштуруучулары Түркияда кандайдыр бир мезгил аралыгында жашырынып жүргөндүгү тууралуу маалымат Түркия менен Өзбекстандын ортосундагы мамилелердин кескин солгундашына алып келген. Булардын бардыгы келип БА-түрк байланыштарынын

башталышында БА мамлекеттери да, Анкаранын өзү да күтпөгөн бир катар кошумча тоскоолдуктардын пайда болуусуна себеп болуп калган.

1990-жылдардын аягындагы «КМШ чөлкөмүнүн жарым-жартылай талкалануу шарттарында» Анкаранын саясый жана экономикалык ресурстары Борбор Азияга туруктуу жана комплекстүү саясый таасир көрсөтүү үчүн жетишсиз эле. Анын үстүнө, Борбор Азия чөлкөмү менен жанаша чек араларга ээ эмес болгондуктан, Түркия өзүнүн тышкы саясаты үчүн Европа, Жакынкы Чыгыш жана Кавказ чөлкөмдөрү менен алакалашуу бир кыйла маанилүү деп тапкан. Бул маанайда тажик жана афган жаңжалы сыяктуу Борбор Азия чөлкөмүнүн коопсуздугунун өзөктүү маселелери менен байланышкан комплекстүү иш-чараларга Анкаранын дээрлик катышпоосу буга ачык күбө.

2002-2010-жылдар аралыгында өз ара кол коюлган келишимдер аркылуу түптөлгөн байланыштар 2011-жылдан кийин гана экономика үчүн стратегиялык мааниге ээ боло баштаган. Эки өлкөнүн жетекчилери бирдей байланыштарга стратегиялык деген түшүндүрмө берүүгө өтүшкөн. Бул мезгил аралыгында ар жылы болуп туруучу жыйындарда экономика жана соода маселелери кеңири талкууга алына баштаганын көрүүгө болот. Жалпысынан алганда, 2002-жылдан кийин Түркиянын Борбор Азия багытындагы, анын ичинде Кыргызстанга жасаган саясатында экономикага басым жасоо күчөгөнү байкалат.

Экономикалык байланыштардын акыркы этабы 2010-жылдан кийинки доор болуп саналат. Кыргызстан-Түркия экономикалык кызматташыгы 2010-жылдан кийин институционалдашуу формасындагы нукта өнүгө баштаган. Расмий тараптар үзгүлтүксүз жолугуп, узак мөөнөттүү чечимдерди кабыл алышууда. Эки өлкөнүн ортосундагы географиялык узактык жана соода көлөмүнүн аз экендигин эске ала турган болсок, анда ортодогу байланыштарды стратегиялык деп баалоо канчалык максатка ылайык экенин түшүндүрүү зарыл. Тактап айтканда, Түркия-Кыргызстан мамилелери, өзгөчө экономика жана соода жаатындагы байланыштар Түркия Борбор Азия мамлекеттерине чыныгы модель боло тургандай деңгээлде өнүгүп келүүдө деп терең ишенебиз. Бирок, албетте, жасала турган иштер арбын, өзгөчө, соода көлөмүн толук потенциалдык деңгээлге жеткирүү бирден бир чечүүнү талап кылган маселеге кирет.

«Маданият жана билим берүү жаатындагы кызматташтыктар» деп аталган **экинчи параграфта** бир атанын балдары, теги бир, тили бир, дини бир болгон Кыргызстан жана Түркия ортосундагы эгемендүүлүк жылдар ичиндеги маданият жана билим берүү жаатындагы алакалар илимий анализге тартылды.

Кыргыз-түрк маданий байланыштарынын тарыхы терең жана акыркы жыйырма жылда жаңы нукта өнүгүп, маданий байланыштар эки тараптуу байланыштардын ичинен эң ийгиликтүү өнүгүп бара жаткан бутагы болуп саналат.

Өзгөчө ТҮРКСОЙ өңдүү уюмдун иш-аракеттеринин аркасында кыргыз-түрк маданий байланыштарынын мындан да өнүгөт деген пикирди айтууга болот. Бишкекте Йунус Эмре Маданият борборун ачуу чечими эки өлкөнүн өкмөт башчыларынын маданий байланыштарга терең маани берээрин айгинелеп турат.

Түркия Республикасы Кыргызстанда мамлекеттер аралык келишимдин негизинде жогорку билимдүү адистерди даярдоо максатында Кыргыз-Түрк Манас университетин ачса, «Себат» жеке менчик билим берүү мекемеси Ататүрк-Алатоо университетин, коомдук «Дианет» уюму Ош мамлекеттик университетинде дин таануу факультетин, Жалал-Абад коммерциялык институтунда түрк дүйнөсү фондунун жетекчиси Туран Язгандын демилгеси менен коммерциялык факультет ачылган.

Бул окуу жайлар эки өлкөнүн ортосундагы достук мамилелерди чындоого өздөрүнүн салымдарын кошууда. Алар жаңы муунга терең билим берүү менен бирге кыргыз элинин маданий мурастарын баалаган, өз эли-жерин сүйгөн жаштарга таалим-тарбия берүү багытында алгылыктуу иштерди жүргүзүп, эки өлкөнүн ортосундагы билим берүү тармагындагы кызматташууну бир кыйла жигердүү, жемиштүү болушуна өз салымын кошууда.

Кыргызстандагы кыргыз-түрк лицейлери мезгилдин агымынан артта калбай, билим берүүнүн дүйнөлүк стандартына ылайык алгылыктуу иштерди жүргүзүп жатышат. Алар Кыргызстандагы орто мектептердин жалпы билим берүү системасынан кескин айырмаланган өңүттө жаштарды тарбиялоого кам көрүп келишет.

Бүтүрүүчүлөрдүн мындай беделдүү ишканаларда жумуш менен камсыз болуусун шарттаган факторлордун катарында сапаттуу билим менен катар эле чет тилдерин мыкты өздөштүргөндүктү атоо жетиштүү. Бул жагынан алганда, Түркия мамлекети баштаган студенттердин алмашуу программасы дээрлик максатына жетти деп айтууга болот.

Түркия Кыргыз Республикасындагы өнөр жайдын коргонуу боюнча тармактарына абдан кызыгуу артып, аскер кадрларын даярдоо боюнча өзүнүн кызматтарын сунуш кылып келет. Ошол себептен, Түркияда Кыргызстан үчүн аскер кадрларын даярдоо, ошондой эле гуманитардык жана аскер-техникалык жардамын көрсөтүү салттуу болуп саналат.

Акыркы жылдарда Түркияга билим алуу максатында барган студенттердин саны көбөйүп, Түркиядан Кыргызстанга келгендердин саны азайууда. Анын себеби катары түркиялык студенттердин Балкан өлкөлөрү жана Азербайжан сыяктуу географиялык жактан жакын өлкөлөрдө билим алууну каалоосун атасак болот. Кыргызстандан Түркияга бакалавр билимин алуу үчүн баргандар менен катар эле магистратура жана докторантура үчүн баргандардын саны да арбын.

«Мамлекеттер аралык саясий-экономикалык мамилелердин айрым көйгөйлүү маселелери жана аларды чечүү мүмкүндүктөрү» деп аталган **үчүнчү бапта** Кыргызстан жана Түркия ортосундагы саясий-

экономикалык мамилелердин айрым көйгөйлүү маселелери жана аларды чечүү мүмкүндүктөрүнүн айрым өңүттөрү илимий маанайда экспликацияланды.

“Эки тараптуу кызматташтыктагы айрым көйгөйлүү маселелер” деп аталган **биринчи параграфта** мамлекеттердин ортосундагы айрым көйгөйлүү алакалардын себептерин аныктоого жана иликтөөгө аракеттер жасалды.

Жыйырма төрт жылдан ашуун уланып келе жаткан экономикалык байланыштар аймактык масштабдагы экономикалык интеграциянын жоктугу, транспорт жана материалдык инфраструктуранын чабалдыгы, инвестициялар боюнча келип чыккан келишпестиктер, коррупция өндүү маселелерден улам тиешелүү деңгээлге чыга албай келет. Сөз болгон көйгөйлүү маселелерден улам эки өлкөнүн элинде, мамлекеттик уюмдарында жана парламенттеринде бир-бирине карата ишенимдин төмөндөшүнө алып келүүдө. Экономикалык байланыштар башка баардык тармактарга түздөн-түз таасир бергендиктен, жогоруда каралган маселелердин өз убагында жана укуктук нормалардын чегинде чечилиши эбегейсиз зор мааниге ээ болуп саналат.

«Түрктөр» («турки») жана «түрк тилдүү башка элдер» («тюрки») деп аталган түшүнүктөрдүн ортосундагы айырмачылыктарды ажырата билбөөчүлүктөн улам эки өлкөдө “түрк” деген түшүнүктү кабыл алуу эки башка болуп, бул маселе дагы бир топ тоскоолдуктарды жаратып келет. Түркиядагы улутчулдар баардык түрк тилдүү элдерди түрк катары кабыл алса, Кыргызстандагы улутчулдар «кыргыздар түрк эмес, алар кыргыз гана болуп саналат» деген пикирди карманышат. Улутчулдук сезимдер биринчи планга чыккан учурларда социалдык байланыштар дагы бул абалда бир катар көйгөйлүү маселелерди жаратып келүүдө. Бул болсо Түркия жана түрк тилдүү мамлекеттер арасындагы орток тил, тарых жана маданият менен байланышкан зарылдыкты шарттоодо.

Алгачкы жылдарда алмашуу программасы менен барган студенттердин жарымы ийгиликсиз болуп калган. Бул абалдын негизги себеби жиберилгендерди тандоодо кетирилген катачылыктар болушу мүмкүн. Анткени, барган студенттер чет өлкөдө билим ала тургандай деңгээлде болгон эмес деген тыянакка келүүгө болот. Түркиялык ишканалар Кыргызстанга салыштырмалуу эмгек акыны жогорку деңгээлде төлөгөндүктөн, кээ бир студенттер окуу жайларды таштап, туризм тармагында эмгектенүүнү туура табышкан. Мындай проблемалар Кыргызстанга келген түрк студенттерге дагы тиешелүү.

“Кыргызстан жана Түркия: өз ара алакалардын келечеги” деп аталган **экинчи параграфта** дөйөнүн салттуу деп аталган мамлекеттерин учурга ыңгайлаштыруунун мисалында Кыргызстан жана Түркия мамлекеттеринин өз ара алакаларындагы кээ бир маселелердин келечегине карай прогноздорду берүү аракеттери жасалды.

Кыргызстандын тышкы байланыштарына карата Москва башында турган мурдагы метрополиянын саясий тескөөсү четке кагылгандан кийин көз карандысыз жаш мамлекет үчүн сырткы дүйнө менен байланышуунун жаңы, тааныш эмес мүмкүнчүлүктөрү тышкы саясаттын ар кыл багыттарын калыптандырууга алып келген. Көз карандысыздык жылдар ичинде Кыргыз Республикасынын тышкы саясатынын артыкчалуу (приоритеттүү) деп табылган багыттары катары Орусия менен КМШ, Батыш Европа өлкөлөрүн, Түркия, Иран, Пакистан сыяктуу мусулман дүйнөсүнүн мамлекеттерин атоого болот.

Өлкөнүн дипломатиялык жүрүм-турумдун анализинин негизинде Анкаранын реалдуу геосаясий ниеттерин аныктоо кыйын экенин эске алсак, анда геосаясий диспозициялардын амбиваленттүүлүгүнүн планында Түркия кандайдыр бир деңгээлде Борбор Азия мамлекеттерине абдан окшош. Ошол эле учурда дал ушул аныксыздык касиети Орусия же Кытай сыяктуу объектти тандап алып, андан соң геосаясий Борбор Азия мамлекеттеринин саясий элиталары менен мамиле куруудагы балансты издеп таап, ошондон кийин гана тандалып алынган объект менен макулдашууларды жүргүзүү үчүн зарыл болуп саналган убакытты утуп алууга мүмкүндүк берет.

Иш жүзүнө келгенде Орусия, Кытай жана АКШ сыяктуу дүйнөлүк державалар өз кызыкчылыктарынын пайдасына Борбор Азияда кагылышып жаткан учурда Түркия күрөштүн соңунда кайсы оюнчу бул чөлкөм үчүн таасирдүү болуп калса, ошону менен мамилелерди түзүү сыяктуу сак стратегияны жактайт. Ошол себептен, Түркиянын Шанхай кызматташтык Уюмунун (ШКУ) багытына карата ишке ашырылып жаткан тышкы саясатынын диверсификациясы анын заманбап кызыкчылыктарына дал келет. Борбор Азияда акырындык менен алыскы келечекте Анкаранын пайдасына кандайдыр бир дивиденддерди берүүгө жөндөмдүү болгон дүйнөлүк күчтөрдүн геосаясий орун которуулары акырындык менен бышып келе жатат.

Түрк өкмөтү өлкөнүн өнөр жайын андан ары өнүктүрүүгө, анын диверсификациясын, технологиялуулугун жана эффективдүүлүгүн жогорулатууга өзгөчө көңүл буруп, бул максатта мамлекеттик стимулдаштыруу иш-аракеттеринин бүтүндөй бир комплексин даярдоодо. Экономиканы инновациялык жолго которуунун маанилүүлүгү күмөнсүз экени ачык-айкын түшүнүлүүдө.

Түркия «орто технологиялык деңгээлдеги» өлкөгө айланды, ал чыгарган продукция диверсификацияланган, өлкө өнөр жай потенциалына жана жетишээрлик сандагы адам ресурстарына ээ. Бул факторлордун баардыгы Түркия тең жакынкы келечекте жаңы сапаттык деңгээлге өтүүсүн шарттаган мыкты мүмкүндүктөргө ээ экенинен кабар берет. Кредит жөндөмдүүлүгүнө ээ жеке менчик секторунун жана туруктуу банк системасынын болушу ылайыктуу мамлекеттик колдоонун таасири астында бул мүмкүндүктөрдү толук кандуу пайдаланууга көмөк бермекчи.

XX кылымдын 90-жылдарында Россия менен мурунку Советтер Союзунун республикаларына карата болгон экспорттук жарылуу Түркиянын өнүгүшүндөгү секирик трамплини болгон сыяктуу азыркы шарттардагы сапаттык жаңы деңгээлге өтүү түрк продукциясын экспорттоонун багыттарын Африка, Латын Америкасы өлкөлөрү ж.б. жаңы багыттарга жайылтып, анын Жакынкы Чыгыштагы позицияларын бекемдеп, дүйнөлүк рынокторго таанылган «глобалдык маркаларды» түзүү, б.а. түрк продукциясынын брендинин эсебинен АКШ менен Еврошериктештиктин чектерине чыгуу мүмкүндүгүнө ээ.

Бүгүнкү күнгө чейин Түркия илим менен билимдерди өндүрүү чөйрөсүндө жогорку орундарга ээ болбой келсе да, өлкө башка мамлекеттердин тажрыйбасы менен таанышып, анын негизинде өз өнүгүүсүнүн программасын даярдоого жана аны ишке ашырууга, чет өлкөлүк окумуштууларды ишке тартууга, о.э. Батыш өлкөлөрүнөн билим алган студенттерди Түркияда иштөөсү үчүн кайтарып алууга далалат кылууда.

Түркиянын изилдөөлөрдү колдоого алган европалык программаларга уламдан улам көп катышуусуна өзгөчө токтолууга болот. Анын даңгыр келечекке жол ачып берүүгө жарамдуу илимий-изилдөө базасы (технопарктер менен илимий шаарчалар) бекемделип, илим менен бизнестин ортосундагы өнөктөштүк программалары түзүлүүдө, инновациялык багыттарды өнүктүрүүгө акча каражаттары бөлүнүүдө. Кыскартып айтканда, түрк экономикасынын инновациялуулугун жакынкы келечекте көрсөтүүгө жана аны тез өстүрүүгө мүмкүндүк берген олуттуу потенциал түзүлүүдө.

Корутунду изилдөөөнүн негизги натыйжаларын чагылдырган төмөнкүдөй бир катар тыянактар келтирилди:

Кыргызстан-Түркия ортосундагы эки тараптуу байланыштар жыл өткөн сайын жаңы деңгээлге чыгып, улам жаңы багыттар менен толукталып келүүдө. Өзгөчө, 2010-жылдан тарта эки тараптуу байланыштар расмий бийлик өкүлдөрү тарабынан стратегиялык деп бааланууда.

Муну менен катар, маселелерди ачыкка чыгарбай, аларды изилдебей коюу узак мөөнөткө созулган байланыштардагы пайдага караганда зыянды көбүрөөк алып келээрин дүйнөлүк практика күбөлөйт. Анткени, эл аралык байланыштарда чечилбеген маселелер убакыттын өтүшү менен өөрчүп олтуруп, коомдун аң-сезиминдеги жаңы стереотиптердин келип чыгышына себеп болот.

Көйгөйлүү маанайдагы жалпы проблемалардын катарына экономикалык, саясий жана социалдык маселелер кирээрин көрүүгө болот. Экономикалык маселелер, бир жагынан, эки өлкөнүн ички маселеси катары каралса дагы, эл аралык масштабга ээ маселе экени талашсыз. Өзгөчө, эки өлкө ортосундагы соода жана экономикалык иш-аракеттердин өнүгүшү үчүн темир жолу жана кара жол сыяктуу эффективдүү транспорттук тармактардын жоктугун, укуктук жана материалдык инфраструктуранын жетишсиздигин, өлкөлөр аралык чек ара маселелери жана Борбор Азиядагы ички экономикалык интеграциянын түзүлбөгөндүгүн негизги тоскоолдуктар деп

эсептесе болот. Эл аралык деңгээлдеги маселелер менен катар эки өлкөнүн ортосунда чечиле турган, тилекке каршы, жеке менчикке негизделген ишканалардын деңгээлинде башталып, чыңалып олтуруп, мамлекеттик деңгээлге чейин жеткен айрым маселелер да бар.

Осмон мамлекетинин жана Түркия Республикасынын тышкы саясаттагы биринчи приоритети дайыма Батыш болгон. Түрк мамлекетинин Чыгыштын түрк жана мусулман өлкөлөрү менен болгон маданий байланыштары уланган күндө дагы, алар менен болгон алаканын саясый жана экономикалык багыттары ар кыл себептерден улам үзгүлтүккө учурап келген. Айтсак, 1990-жылдарда Түркиядагы саясый туруксуздук жана экономикалык кризис, 2005-2010-жылдардагы Кыргызстандагы элдик көтөрүлүш жана андан улам келип чыккан баш аламандыктар түрк инвесторлору үчүн ишенимди азайткан. Натыйжада, эки өлкөнүн соода жана экономикалык байланыштары өзүнүн толук потенциалын колдоно албай келүүдө.

Кыргызстандагы түрк ишканалары, негизинен, чакан жана орто ишканалар болуп саналат. Аба жолдорун эсепке албаганда, ири ишканалардын инвестициялары сейрек кездешет. Импаш Холдинг жана Ак-Кеме – Пинара мейманканасы өндүү ири инвестициялар дагы укуктук базанын чабалдыгы, инвесторлордун жана өлкө жетекчилеринин мамлекеттин мыйзамдарын колдонбогондугу өндүү себептерден улам чыр-чатактуу маселеге, ал гана турсун, эл аралык деңгээлдеги көйгөйгө айланган. Экономикалык маселелер менен катар эле, аз деңгээлде болсо да, социалдык маселелер бар экени жашыруун эмес.

Эки өлкөнүн интеллигенциясы “түрк” деген терминди эки башка кабыл алат. Кээ бир изилдөөчүлөр кансыз согуш маалында эки өлкө карама-каршы блоктордо болгондуктан, элдин аң-сезиминде душмандык сезимдер да болуп келгенин белгилешет. Мындан тышкары, Кыргызстанда бир катар себептерден улам Түркиянын жана түрктөрдүн имиджи терс экенин белгилөөгө болот. Мындай көз караштардын келип чыгышына Түркиянын кээ бир атуулдары жана аны менен катар эле, экономикалык атаандаштык шарттары себеп болууда.

Учурдагы проблемаларды илимий талдоо, аларды кыска жана узак мөөнөттүү иш-аракеттер менен четтетүү эки өлкөнүн узак мөөнөттүү дипломатиялык байланыштары үчүн зарыл деп эсептейбиз. Боордош эки өлкөнүн соода жана экономикалык байланыштарын чыңдоо, инвестицияларды тартуу, жумуш орундарын түзүү дипломатиялык байланыштардын тереңдешине жол ачат. Андыктан, келип чыккан маселелерден сабак алуу менен эки тараптуу байланыштарды илимий жактан изилдөө, маселелердин алдын алуу маанилүү болуп саналат.

Диссертациянын негизги мазмуну төмөнкү макалаларда чагылдырылды:

1. Koncak, Ibrahim. Türkiye-Türki Cumhuriyetler İlişkilerine etki eden olumlu faktörler [Текст] // *Alatoo Academic Studies*. – 2012. - Volume 7. - № 1. – 69-77-б.
2. Конжак, Ибрахим. Ottoman-East Turkistan Relations during the Reign of Yakub Beg [Текст] // *Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Жарчысы*. – 2012. - Спец. вып - 155-157-б.
3. Koncak, Ibrahim. Osmanlı Devleti-Hokand Hanlığı ilişkilerinin Siyasi Analizi [Текст] // *Alatoo Academic Studies*. – 2013. - Vol:8. - № 1.– Ss. 124-128.
4. Koncak, Ibrahim. Kırgızistan-Türkiye İlişkilerine Tarih ve Coğrafyanın Etkisi [Текст] // *Вестник Бишкекского гуманитарного университета*. - 2013. - №1 (24). – С. 269-271.
5. Koncak, Ibrahim. Kırgızistan-Türkiye İlişkilerini Etkileyen Dinamik Faktorler [Текст] // *Вестник Бишкекского гуманитарного университета*. - 2013. - №1 (24). – С.275-278.
6. Koncak, Ibrahim. Political and Economic Analyses of Kyrgyz-Turkish Educational Relations [Текст] // *Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Жарчысы*. - 2013. - Спец. вып – 205-209-б.
7. Koncak, Ibrahim. Political Relations between Kyrgyzstan and Turkey [Текст] // *Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Жарчысы*. - 2013. - Спец. вып –209-2011-б.
8. Конжак, Ибрахим. Кыргызстан менен Түркия кызматташтыгында лидерлердин ролу: Тургут Өзал жана Аскар Акаев мезгилине саясий анализ [Текст] // *Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Жарчысы*. - 2013. – Вып. 2. - 213-216-б.
9. Koncak, Ibrahim. Hampering Factors in Relations of Turkey-Turkic Republics [Текст] // *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. - 2012. - November. 3(2):209-226.
10. Koncak, Ibrahim. Ceditçilik hareketi ve Türkistan-Osmanli devleti ilişkileri [Текст] // *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*. - 2013. - № 2(1): 105-114.
11. Конжак, Ибрахим. Түрк кенешин жана институционализацияда терс факторлор [Текст] // *Alatoo Academic Studies*. – 2013. - V:8, №2. -182-186-бб.
12. Koncak, Ibrahim. Uluslararası Normlar Gölgesinde Türkiye-Özbekistan ilişkileri. [Текст] // *Alatoo Academic Studies*. - 2013. - V:8, №2. - 187-190-бб.
13. Конжак, Ибрахим. Кыргызстан-Түркия экономикалык байланыштары [Текст] // *БГУнун жарчысы*. - 2013. -№2 (25). - 178-181-бб.

14. Конжак, Ибрахим. Экономика-тышкы саясат байланыштары [Текст] // БГУнун жарчысы. - 2013. - №2 (25). -184-186-бб.
15. Koncak, Ibrahim. Kyrgyz-Turkish economic relations: Economic disputes and undesired background [Текст] // ВДЕНІС Поиск, Международный научный журнал-приложение Республики Казахстан -2014, №1 (1), -145-149-бб.
16. Конжак, Ибрахим. Кыргызстан-Түркия ортосундагы социалдык жана маданий маселелерге саясий анализ [Текст] // БГУнун жарчысы -2014. -№2 (28). –215-217-бб.
17. Конжак, Ибрахим. Түркия менен Кыргызстандын ортосундагы маданий-гуманитардык кызматташтыктын келечеги [Текст] // БГУнун жарчысы -№2 (28). –219-221-бб.
18. Конжак, Ибрахим. Түркия жана Түрк республикалары ортосундагы саясий-экономикалык өнөктөштүктүн негиздери, сырткы соода жана инвестиция [Текст] // Alatau Academic Studies. -2014. V:9. - №1. -90-95-бб.

Ибрахим КОНЖАКтын «ЭГЕМЕНДҮҮЛҮК МЕЗГИЛДЕГИ КЫРГЫЗСТАН-ТҮРКИЯ ОРТОСУНДАГЫ МАМИЛЕЛЕРГЕ САЯСЫЙ АНАЛИЗ» 23.00.02 – саясий институттар, процесстер жана технологиялар адистиги боюнча саясий илимдердин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: геосаясат, дүйнөлүк саясат, саясий кызыкчылык, мамлекеттер ортосундагы алакалар, эки жактуу кызматташтык, дипломатиялык мамилелер, мамлекеттер ортосундагы социалдык-экономикалык алакалар, интеграция, инвестиция, саясий стратегия, саясий прогноз ж.б.

Изилдөөнүн объектиси: постсоветтик Кыргызстан жана Түркия мамлекеттеринин ортосундагы мамилелердин саясий процесстердеги орду менен ролу.

Изилдөөнүн негизги максаты: постсоветтик Кыргызстан жана Түркия мамлекеттеринин ортосундагы мамилелердин өткөндөгү, учурдагы жана келечектеги моделдерин илимий интерпретациялоонун эвристикалык мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо.

Изилдөөнүн теориялык-методологиялык негизин постсоветтик Кыргызстан жана Түркия мамлекеттеринин ортосундагы мамилелердин саясий процесстердеги орду менен ролу тууралуу чет өлкөлүк, ата-мекендик саясат таануучулардын эмгектери, идеялары жана жоболору, мындан сырткары о.э. аталган мамлекеттер ортосундагы ар кыл өнүттөгү мамилелерди окуп-үйрөнүүдө базалык маалыматтар катары ар кыл мүнөздөгү булактар, фактылар, документтер, о.э. автордун жеке байкоолору түзөт. Изилдөө процессинде саясий тарых, социология жана колдонмо политология илимдеринин чектешкен жеринде жайгашкан системалуу анализ методу, дисциплиналар аралык жобо, документтерди анализдөө методу, экспликативдик методдун элементтери (контент-анализ жана ивент-анализ), прогностикалык методдун элементтери, айтсак, модель түзүү ыкмасы сыяктуу илимий методдор колдонулду.

Алынган жыйынтыктар жана анын жаңылыгы: Автор диссертациялык ишинде советтик, постсоветтик республикалардын жана чет өлкөлүк изилдөөчүлөрдүн эмгектерине таянуу менен көз карандысыздыкка ээ болгон алгачкы жылдардан тартып эле Түркия Республикасы менен СССРдин курамына кирген түрк тектүү мамлекеттердин, алардын ичинде Кыргыз Республикасынын ортосундагы тышкы саясий ишмердүүлүктүн негизги багыттары белгиленип, түрк тектүү өлкөлөрдүн эл аралык мамилелер системасындагы орду менен ролун аныктоо процесстери тынымсыз өнүгүп турганын баса белгилейт; постсоветтик геосаясий мейкиндикте объективдүү жашаган Борбор Азиядагы эл аралык-саясий чөлкөмдүн белгилүү бир биримдиги менен мамлекеттер аралык мамилелердеги ички логикасын эске албастан туруп эле 1990-жылдардын башында Анкаранын эгидасы астында Улуу Туран мамлекети деп аталган долбоордун жардамы менен түрк тилдүү мамлекеттерди бириктирүүгө болгон Түркиянын далалаттарын тарыхый өнүгтөн алганда бир аз шашмалык катары баалоого болот жана ал шашмалык бир катар ийгиликсиз иш-аракеттердин болушун шарттаганын моюнга алат; Борбор Азия мамлекеттерине, алардын ичинде, Кыргызстанга карата Түркия өзүнүн жумшак күч саясатын абдан сапаттуу ишке ашырып жаткандыгын баса белгиленди. Бул саясат кичинекей кадамдарды жасоо аркылуу улам күч алып жаткандыгын Кыргызстандагы түрк билим берүү мектептеринин өзгөчө популярдуулугу айгинелеп тураары айтылды; бул жаатта Орусия жумшак күч саясатын турмушка ашыруунун алгачкы кадамдарын эми гана баштап жаткандыгын эске алсак, анда Түркия бул чөйрөдө бир топ жемиштүү ийгиликтерди жасап койду жана келечекте да жасай алмакчы деген пикирибизди жашырбайбыз; аталган мамлекеттер ортосундагы экономикалык жана социалдык маанайдагы көйгөйлүү маселелерди жаап жашыруунун ордуна аларды илимий деңгээлде изилдөө жана себептерин таап, маселени оң жагына чечүү эки тараптуу мамилелердин келечеги үчүн зор мааниге ээ деген корутунду жасалды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: диссертациянын жыйынтыктары диссертант тарабынан сунуш кылынган теориялык жоболор менен корутундулар саясат таануу, эл аралык мамилелер, социалдык философия, этносоциология, этнопсихология, этноконфликтология боюнча дарс окуу жана окуу куралдарын даярдоо процессинде, ошондой эле мамлекеттер аралык конкреттүү социалдык-экономикалык көйгөйлөрдү прогноздоодо жана анализдөөдө колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

на диссертацию **Ибрахима КОНЖАКА** на тему: «**ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КЫРГЫЗСКО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЙ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ**» на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности **23.00.02 – политические институты, процессы и технологии**.

Ключевые слова: геополитика, мировая политика, политический интерес, межгосударственные отношения, двухстороннее сотрудничество, дипломатические отношения, межгосударственные социально-экономические отношения, интеграция, инвестиция, политическая стратегия, политический прогноз и т.д.

Объект исследования: место и роль отношений между постсоветским Кыргызстаном и Турцией в политических процессах.

Цель исследования: выяснение эвристических возможностей научной интерпретации моделей отношений между постсоветским Кыргызстаном и Турцией в прошлом, настоящем и будущем.

Методы исследования: Методологическую и теоретико-эмпирическую основы диссертационного исследования составляют труды, идеи и положения представителей отечественной и зарубежной политической науки о месте и роли отношений между постсоветским Кыргызстаном и Турцией в политических процессах, кроме того в качестве базовой информации в изучении многообразных аспектов отношений источники, факты, документы различного характера, а также собственные наблюдения автора. В процессе исследования были использованы такие междисциплинарные методы, как метод системного анализа, междисциплинарный подход, метод исследования документов, элементы экспликативного метода (контент-анализ и инвент-анализ), прогностический метод, моделирование, находящиеся на стыке политической истории, социологии и политологии.

Полученные результаты и их новизна: Автор в представленной работе отмечает, что в результате компаративистского институционально-политического анализа советских, постсоветских и зарубежных исследователей отмечены основные векторы внешнеполитической деятельности между Турецкой Республикой и тюркоязычными государствами, входящими в состав бывшего СССР, в том числе и Кыргызской Республики в годы независимости; подчеркнуты место и роль тюркоязычных государств в непрерывной динамике системы международных отношений; старания Турции в начале 1990-годов объединить тюркоязычные государства бывшего СССР под эгидой Анкары и с помощью проекта под названием “государство Великий Туран”, которые не достаточно учитывали единство Центральной Азии в качестве международно-политического региона, объективно существующего на постсоветском геополитическом пространстве, и внутренней логики межгосударственных отношений в данном регионе, с исторической точки зрения оценена как “поспешность”, которая и породила неудачный ход Турции во внешней и внутренней политике стран Центральной Азии; подчеркнуто грамотное ведение Турцией стратегии под названием “мягкая политика”; акцентировали свое внимание на том, что делая небольшие шажки данная стратегия с каждым днем прибавляет обороты, о чем свидетельствует все более нарастающая популярность турецких образовательных учреждений в Кыргызстане; если учесть, что Россия только теперь начала делать свои первые шаги в этом отношении, то не скрываем свое убеждение в том, что Турция уже проделала большую и плодотворную работу и будет добиваться еще больших побед в этом поприще; сделан вывод о том, что вместо того, чтобы скрыть экономические и социальные проблемы между названными государствами, научное исследование их причин, разрешение этих проблем в положительную сторону имеют огромное значение для будущего двухсторонних отношений между данными странами.

Практическое значение исследования: теоретические подходы и выводы, предложенные в диссертации, могут быть использованы при подготовке учебно-методических материалов, чтении лекционных курсов по политологии, теории международных отношений, социальной философии, этносоциологии, этнопсихологии, этноконфликтологии, а также в анализе и прогнозировании конкретных социально-экономических проблем между государствами.

SUMMARY

Ibrahim Koncak's dissertation on " Political analysis of relations between Kyrgyzstan and Turkey during the period of independence" written to attain the degree of candidate of political sciences, specialty: 23.00.02 - political institutions, processes and technologies

Key words: geopolitics, global politics, political interest, inter-state relations, the bilateral cooperation, diplomatic relations, interstate socio-economic relations, integration, investment, political strategy, political forecast, etc.

Object of research: the place and role of the relationship between post-Soviet Kyrgyzstan and Turkey in the political process.

Purpose of Study: To clarify the interpretation of the scientific capabilities of heuristic models of relations between post-Soviet Kyrgyzstan and Turkey in the past, present and future.

Theoretical and methodological basis of the Study: The methodological, theoretical and empirical basis of dissertation is based on the works, ideas and positions of the scholars of political science from Kyrgyzstan and abroad about the place and role of the relationship between post-Soviet Kyrgyzstan and Turkey in the political process moreover as diverse primary sources in studying the above mentioned relations, facts, documents of various kinds, as well as the author's own observations. In the course of the study were used such multidisciplinary methods as a method of system analysis, interdisciplinary approach, explicative elements such as (content analysis and event analysis), prognostic method, modeling which is stationed at the crossing point of political history, sociology and political science.

The results obtained and their novelty: The author in the present work points out that as a result of the comparative analysis of political and institutional Soviet, post-Soviet and foreign researchers marked the main vectors of foreign policy activities between the Republic of Turkey and the Turkic states, members of the former Soviet Union, including the Kyrgyz Republic in the years of independence; underlined the hasty Turkish policy toward Central Asian geopolitical space to integrate the newly independent Turkic States under the auspices of " Great Turkic World" policy which did not take into consideration the logic of international relations in early 1990s. From the historical perspective the policy of Turkey may be called too ambitious and hasty, let unsuccessful and disappointing attempts, nevertheless Turkey has been comparatively successful in her soft power policy generally toward Central Asia particularly toward Kyrgyzstan; focused their attention on the fact that by making small steps, this strategy is gaining momentum, as evidenced by the increasingly growing popularity of Turkish educational institutions in Kyrgyzstan; when compared, Russia is only now beginning to take her first steps in this regard, then it is obvious that Turkey has already done a lot of fruitful work and will seek even greater accomplishments in this field; concluded that, rather than to hide economic and social problems between these states, the scientific study of their causes, the resolution of these issues in a positive way are of great importance for the future of bilateral relations between the countries.

The practical significance of the research: theoretical approaches and conclusions proposed by dissertator can be used in the preparation of teaching materials, reading lectures on political science, international relations theory, social philosophy, ethno, ethnic psychology, ethnic conflicts, as well as analysis and forecasting of specific socio-economic problems between states.